

Recensies

Nauta over intellectuelen en cultuur

René Boomkens

Recensie van: Lolle Nauta, *De factor van de kleine c. Essays over culturele armoede en politieke cultuur*. Van Genneep Amsterdam, 1987.

De factor van de kleine c is een bundeling van uiteenlopende politieke en theoretische essays en polemieken, die de auteur, de groningense hoogleraar sociale filosofie Lolle Nauta tussen 1983 en 1987 schreef. De titel van de bundel, het is in eerdere recensies al gesteld, dekt de lading niet geheel. Zij heeft betrekking op het essay 'Culturele armoede' en ten dele op 'Afrikaanse filosofie in een situatie van onderontwikkeling', maar heeft weinig van doen met de uitvoerige boekbespreking van Kolakowski's *Geschiedenis van het marxisme*, noch met de polemiek met Tromp en Rubinstein over de vredesbeweging, en nauwelijks met het meest recente en m.i. 'sleutel'essay van de bundel: *Achter de zeewering*. Dit essay verscheen in 1987 in het Nieuw Wereldtijdschrift en werd onmiddellijk en omstandig beantwoord door de groep waarop Nauta in dit essay zijn pijlen richtte; 'de' nederlandse intellectuelen, i.c. de stukjesschrijvers of kolumnisten.

Nauta had er m.i. beter aan gedaan een wat neutraler titel te kiezen dan het wat programmaties aandoende 'De factor van de kleine c'. Deze titel verwijst naar het brede cultuurbegrip van diverse krities-theoretische en neo-marxistische (en

andere) sociaalwetenschappelijke theorieën. Nauta breekt een lans voor meer theoretische en politieke aandacht voor 'de culturele factor' in de progressieve politieke strategie en theorie. Hij doet dat met name in het essay *Culturele armoede* en in bepaalde opzichten ook in het artikel *De mythe van het andere Afrika*. M.i. is het eerste artikel een pleidooi voor iets dat ter linkerzijde, zo niet in politieke dan toch zeker in theoretische zin al meer dan een decennium uiterst serieus wordt genomen, zozeer zelfs dat orthodox-linkse theoretici wel eens willen spreken over een vlucht van progressieve theoretici in de cultuur, zij het eng opgevat (esthetika, literatuurkritiek, etc.), zij het in de brede betekenis van Nauta. De klassieke voorkeur voor economische en sociaal-politieke kwesties is door vele linkse theoretici, filosofen en wetenschappers, ingeruild voor een hernieuwd enthousiasme voor zaken als 'populaire cultuur', jeugdkultuur, cultureel verzet, mediapolitiek, e.d.. Nauta lijkt in *Culturele armoede* dan ook vooral een achterhoedegevecht te leveren, tenzij hij bij het schrijven heeft gedacht aan de haast spreekwoordelijke culturele armoede van de leidende figuren in zijn politieke partij. Ook het relaas over Zambia ademt eenzelfde atmosfeer van wat geweest is. Dat Nauta zijn essays dan toch bundelde onder genoemde titel is jammer, omdat een aantal van de andere artikelen theoretische en politiek nu juist wel spannend en belangwekkend is. Ik denk daarbij, naast het informatieve artikel over filosofie in Afrika, vooral aan zijn geruchtmakende essay tegen de nederlandse intellectuelen-als-stukjesschrijvers, het artikel *Achter de zeewering* dat eerder in het Nieuw Wereldtijdschrift (Vlaanderen) verscheen en onmiddellijk het verzamelde kolumnistendom over zich

heen kreeg. Daarnaast is van belang de polemiek over de vredesbeweging met Bart Tromp en Renate Rubinstein, een artikel dat Tromp verleide tot een wel erg op-de-pik-getrapte en rankuneuze bespreking van het boek in VN. Tenslotte gaat het mij om de lange bespreking van Kolakowski's magnum opus *Geschiedenis van het marxisme*, waarmee het boek afsluit.

Vanwege de diversiteit van de bundel kies ik ervoor in plaats van het gehele boek te recenseren, deze drie artikelen (en in het bijzonder *Achter de zeewering*) tot uitgangspunt te nemen van mijn commentaar. Ik zal daarbij trachten zo direct mogelijk te reageren op het geschrevene, alleen al omdat het hier artikelen betreft die uitdagen tot een weerwoord, tot discussie, m.a.w..

Het komt al te weinig voor dat nederlandse filosofen zich, min of meer vanuit hun eigen vakgebied, regelrecht mengen in meer publieke, politiek-kulturele kwesties. Die uitzonderlijkheid is haast uitgegroeid tot een soort specifiek hollands-filosofies minderwaardigheidscomplex: de nederlandse filosofen staren met holle oogjes en vol verlangen naar de maatschappelijke status die franse of duitse filosofen als Habermas, Sartre, Foucault en vele anderen zich hebben verworven als gezaghebbende politieke of kulturele stem. Iets van deze (gezonde) afgunst moet ook Nauta hebben bewogen toen hij zijn polemiek met de nederlandse intellektueel aanging in *Achter de zeewering*. En met name dit essay maakt m.i. al heel wat goed wat de algemene politieke passiviteit van de nederlandse filosoof betreft, net zozeer als dat gold voor de 'interventies' van Hans Achterhuis enkele jaren terug. Maar anders dan hun buitenlandse collega's hebben nederlandse filosofen, als ze

'naar buiten treden' of een meer publieke rol wensen te spelen, de neiging zich ogenblikkelijk pedagogies op te stellen, dan wel zichzelf meteen op te vatten als *instrument* in dienst van deze of gene sociale groep, beweging of politieke praktijk. Daar waar Foucault of Sartre uiteindelijk ook publiekelijk beoordeeld worden op hun filosofiese werk (zij zijn in hun intellektuele rol filosoof en als filosoof zijn ze intellektueel), nemen nederlandse filosofen al snel de houding van de *uitlegger* aan, of die van de *voorvechter*. Ik stel dit met enige nadruk, niet om Nauta's filosofiese bijdrage aan het openbare debat de kop in te drukken, maar omdat het omgekeerde bezwaar een niet onbelangrijke rol speelt in Nauta's ingenieuze zedenschets van de nederlandse intellektueel: deze zou juist lijden aan een soort vrees voor partijdigheid, een angst met welke sociale of politieke beweging of boodschap te worden geïdentificeerd. Nauta wijst in feite op een onoplosbare *double bind*, waarin de nederlandse intellektuelen geklemd zitten: als (moderne, verlichte) intellektueel zijn zij het aan hun 'stand' verplicht zich fel te keren tegen de bekrompenheid van de verzuiling (of de nog steeds voelbare kulturele gevolgen van de vroegere religieuze verzuiling); diezelfde verzuiling is echter gebaseerd op wat Nauta een principe van 'leven en laten leven' noemt, een soort provincialisering of regionalisering van het publiek: ieder type intellektueel heeft zijn 'specifieke' kultureel verzuilde publiek en zonder dat (verzuilde) publiek kan de intellektueel niet leven.

Ik denk dat Nauta het eerste deel van de *double bind* juist benoemt: een algehele aversie jegens naar religieuze traditie riekende kulturele positities is kenmerkend voor de nederlandse intellektueel-als-kolumnist-en-polemist.

Dit geldt voor Blokker, Stoker, Van het Reve, Rubinstein en vele anderen, en het bepaalt in hoge mate hun intellectuele aantrekkelijkheid. Zij gaan tekeer tegen volksverlakerij door moderne varianten van het aloude priester- en domineedom, een volksverlakerij die zij in toenemende mate ontdekken in wat zij het gebazel van zonet ontkerstende sociale werkers en wetenschappers noemen. En is het niet zo dat juist in Nederland de 'verlinksing' en radikalisering in de jaren zestig en zeventig altijd een nadrukkelijk zuilig karakter heeft gehad: men viel van het ene in het andere geloof, of men trachtte het oude geloof middels een nieuw geloof te revolutioneren. Bij God, is het niet zo dat wij zoveel meer progressieve christenen hebben omdat we zo weinig niet-christelijke progressieven hadden?

Nauta's tweede dimensie van de double bind lijkt me minder juist: het is geen kwestie van publiek die de nederlandse intellectueel tempert, zijn vrijheid inperkt en hem automaties naar het midden drijft. Integendeel, de nederlandse intellectueel waar Nauta over spreekt, de journalist, de columnist, etc., leeft juist van een ontzuild publiek, een modale lezer die genoeg heeft van het paternalisme van de klerus, en een zekere voorkeur heeft voor een banalisering van al wat sakraal is. Nauta noemt dit gegeven overigens zelf. Dat wij in Nederland desondanks te maken hebben met stukjesschrijvende intellectuelen die zich even hard afzetten tegen politiek radikalisme, sociale bewegingen belachelijk maken of politieke emoties gelijk stellen met populisme of zelfs fascisme (Nauta's case against Rubinstein en Tromp in de polemiek over de vredesbeweging) heeft veel meer te maken met de herinnering die een dergelijk radikalisme oproept aan

diezelfde verzuiling, die nu juist net ten grave wordt gedragen. De double bind is dus nog veel verstikkender dan Nauta veronderstelt, en verderop in het essay blijkt de ware reden voor de intellectuele double bind: het is geen kwestie van gebondenheid aan een bepaald publiek, geen vorm van zelfcensuur, maar een diepgewortelde en paradoxale vrees voor radikaliteit. Aan het slot van Nauta's artikel legt hij dit verband tussen wantrouwen jegens politiek radikalisme en afkeer van de verzuilde verhoudingen. Men is onder intellectuelen in Nederland bang voor emotioneel geladen discussie, voor een partijkeuze, die niet 'rationeel reconstrueerbaar' is. Het is geen angst om erg rechts of erg links te zijn (en dus in het midden te belanden, zoals Nauta de nederlandse intellectueel kenschetst), maar een angst om voor religieuze fanatikus te worden aangezien. Niet voor niets wordt de bespreking van Nauta's boek door Bart Tromp in VN (14.11.87) beheerst door een drang ook Nauta te plaatsen als de zoveelste dominee, iemand met een hoop beweringen en standpunten, maar zonder argumenten en bewijsvoering. Tromp grasduint volslagen willekeurig - en bovendien bevangen door een verlangen tot de 'echte' intellectuelen te mogen worden gerekend - in Nauta's boek op zoek naar kleinigheden die de filosoof kunnen ontmaskeren als de zoveelste prediker die het niet te nauw neemt met de waarheid, en die bovendien nog hypokriet is ook (men leze het slotstuk van de recensie over de zaak-Hermans in Groningen). Vreemd, of opvallend, genoeg vervalt Tromp, anders dan zijn minder op hyperbolen vallende kollegakolumnisten, in kwalifikaties die juist in het soort wetenschappelijke gemeenschap dat hij zich wenst (waar tenminste nog wordt geargumenteed) not done zijn: als hij Nauta iets verwijt,

dan wel dat de filosoof *liegt*. Nou ja. Het mot dus wel een priester weze. Argumenten ontbreken vooral bij Tromp zelf, persoonlijke verdachtmakingen uit hij des te meer. Waarmee we bij de volgende kwalifikatie van de nederlandse intellectueel aanlanden, die een rol speelt bij Nauta. Voorzover zij zich wel radikaal uitlaten, vindt dit plaats in de sfeer van persoonlijke onmin en verdachtmaking: het kleuter-in-zandbak-sfeertje- waarin Rubinstein en Grijs hun vetes uitvochten, de personalistische manier waarop Van het Reve zijn aanval op de literatuurwetenschap inzette, het vijfde-kolonne-gedoe van Gerard Reve die in iedere rechtse sociaal-demokraat hoogstepersoonlijk zijn eigen stalinistische vader meent te moeten herkennen.

Ik trek uit bovenstaande twee konklusies: Nauta heeft gelijk als hij zegt dat nederlandse intellectuelen zich per definitie tegen de bekrompenheid van de zuilen afzetten, maar ik denk daarnaast dat het hier een allengs aflopende zaak betreft: de zuilen verliezen aan `bindkracht. Nauta heeft ongelijk als hij stelt dat diezelfde intellectuelen 'zich inhouden' om hun publiek niet te verliezen. Nee, ze verhevigen alleen hun liberalisme, hun afstandelijkheid, omdat ze iedere politieke radikaliteit, elke sociaal-politieke emotie *ervaren* als een nawee van het aloude religieuze fanatisme. Een sociaal werker is een post-katholiek. Alweer levert Nauta hiervan een aantal sprekende voorbeelden, in het bijzonder de citaten uit *Tegels lichten* van Hofland.

Maar de belangrijkste kwestie is een andere, ook reeds aangeroerd: emoties op politiek, cultureel of sociaal gebied worden wel degelijk vertolkt door intellectuelen als Rubinstein, Tromp, Stoker, e.a., maar dat geschiedt op een

wijze die deze emoties presenteert als persoonlijke eigenaardigheden, haast idiosynkratische gesteldheden, typies voor de uitgelezen persoonlijkheid die zij zelve - en daarmee het species intellectueel als zodanig - zijn. Hun schrijven is een voortdurende poging tegelijkertijd twee schimmen tot nieuw leven te wekken: de Intellectueel als Aussenseiter en de Persoonlijkheid als uniek gegeven. En als je de teksten van Rubinstein, Stoker, Van het Reve, Tromp en Blokker leest, dan valt de bijzondere mengeling van nostalgie en rankune zeker op. Er lijkt voortdurend een wereldbeeld te worden verstoord door 'nieuwe' ontwikkelingen, die het 'de intellectueel' of 'de relativist' steeds moeilijker maken: zie bijvoorbeeld de nostalgie van Rubinsteins amerikaanse bevrijders tot en met Blokkers favoriete jaren-vijftig metaforen. De rankune geldt de voortdurende 'vertrossing', de gelijkschakeling, de platwalserij, waarvoor politici evenzeer verantwoordelijk worden gesteld als mediapersoonlijkheden of verlichte christenen. In die zin behoren deze intellectuelen in het geheel niet tot het 'midden' waar Nauta ze situeert. Er lijkt juist steeds minder ruimte voor het soort stem dat deze intellectuelen traditioneel spraken: tegen godsdienstige bekrompenheid en verlakkerij. That's over. Maar de nieuwe vijand is ongrijpbaar in vergelijking met de priesters: zij wordt verpersoonlijkt door 'de media' zelf, door wat je wellicht een populistiese openbaarheid zou kunnen noemen. Daarmee is het centrale probleem bij naam genoemd, en het is jammer dat Nauta als filosoof juist hieraan weinig woorden vuil maakt: de verschuivingen die de sfeer van het publieke debat, de openbaarheid zelf, de laatste decennia hebben gekenmerkt. Nauta's criteria voor de ideale intellectueel, net als zijn verdediging van het

marxisme in de recensie van Kolakowski's boek, lijken ontleend aan een type openbaarheid, aan een publieke discussie, die *hooguit* ten grondslag ligt aan onze huidige openbaarheid, en daar in ieder geval aan vooraf gaat. Zijn ideale intellectueel is iemand met a) een hartstocht voor publieke debatten en b) een allergie voor uitsluiting. De verdediging van het marxisme berust op de volgens Nauta voor het marxisme cruciale uitgangspunten van een radikale herverdeling van de maatschappelijke rijkdom en een (mede daarop gebaseerde) algehele emancipatie uit onderdrukking door individuen en sociale groepen.

Met deze twee ideaaltypische constructies is de basis gelegd voor Nauta's politieke filosofie: (progressieve) intellectuelen als *voorvechters* en als *stem* van degenen die worden uitgesloten van de materiële en/of kulturele rijkdom, met als doel de emancipatie van diezelfde groepen uit hun toestand van repressie of achterstelling. Ook al is Nauta's omschrijving van de intellectueel ideaaltypies en plaatst hij de normatieve uitgangspunten van het marxisme in een pluralistische kontekst, waardoor ze geen uitsluitende werking of absolute prioriteit meer hebben, denk ik toch dat zijn politieke filosofie en de daaruit voortvloeiende taakstelling van intellectuelen voorbij gaat aan de centrale vraag naar de situatie, waarin de politieke *openbaarheid* zich bevindt. Nauta bevecht de 'middenpositie' en de ironische distantie en weezin jegens politieke emoties van de nederlandse schrijvende intellectuelen door hen de traditionele Verlichte Intellectueel ten voorbeeld te stellen, die op de bres staat voor de ontrechten en fulmineert tegen de domheid en willekeur van de machtigen. Van Voltaire tot Zola, maar ook van Marx tot

Lenin. Deze intellectueel stapt, in de woorden van Nauta, naar de vakbeweging en zegt: "hier ben ik; zeg maar wat ik moet doen; ik heb twee dagdelen beschikbaar" (p. 44).

Precies daarop doelde ik toen ik hierboven aangaf, dat nederlandse filosofen, die 'naar buiten' treden, al snel de houding van de voorvechter aannemen, van de 'stem' van ontrechte of onderdrukte groepen. Nauta heeft m.a.w. de zere plek heel precies te pakken: de intellectuele zelfcensuur waar het politieke betrokkenheid aangaat, die kenmerkend is voor de meeste gelezen stukjesschrijvers, kolumnisten en essayisten in Nederland, van gematigd links tot idem rechts. Maar tegelijk lijkt zijn alternatief te makkelijk over te hëllen naar een erg instrumentalistische opvatting van de intellectuele praktijk, wat precies één van de kwalen van 'links' in de jaren zeventig vormde. Ook al verdedigt hij de rol van de intellectueel als 'probleemoplosser' niet voluit, toch zit er achter zijn pleidooi voor 'partijkeuze' en politieke duidelijkheid iets van een moreel appèl, dat erop vertrouwt dat intellectuelen het goede zullen doen of kiezen. In mijn ogen is een intellectuele houding verdedigbaar, die niet in de permanente distantie van onze kolumnisten vervalt, maar die in plaats van voor probleemoplosser te spelen juist tracht 'problemen te scheppen', de te gemakkelijke oplossingen te wantrouwen, de vlotte antwoorden uiteen te rafelen, en dan vallen natuurlijk al gauw termen als 'dekonstruktie' en komen we ook dicht in de buurt van Foucaults *specifieke intellectueel*. Nauta wantrouwt de (o.a. door de SUN gedragen) intellectuele cultuur, die zich in een eigen jargon opsluit en vooral trots is op het eigen ondoorgroendelijke filosofiese standpunt. Veel 'frans' gefilosofeer en 'hollands' geïmiteer

daarvan neigt in die richting. Maar er zijn ook andere inspiratiebronnen voor een 'problematiserende' filosofie-intellektuele houding. Zo'n houding ligt ook in het verlengde van de latere Wittgenstein. Ik wil maar zeggen: Nauta had op dit punt wel wat meer typische filosofies vuurwerk kunnen inzetten tegen hollands intellectuele glorie. Persoonlijk denk ik dat nederlandse filosofen, juist door *geen* pedagogiese houding aan te nemen, wel degelijk een publieke rol kunnen spelen. In zekere zin heeft Nauta met zijn essay en met deze bundel daartoe een zeer nadrukkelijke aanzet gegeven: er is meer mogelijk dan de beschaafde saaiheid van Poll en de maniëristiese woede-uitbarstingen van Stoker.

Bruno Latour en de wetenschap

*Bernike Pasveer ,
Peter Groenewegen*

"For Mr. Hobs is very dexterous in confuting others by putting a new sense on their words rehearsed by himself: different from what the words signifie with other Men. And therefore if you (Boyle) shall have occasion to speak of Chalk, He'll tell you that by Chalk he means Chesse: and then if he can prove that what you say of Chalk is not true of Chesse, he reckons himself to have gotten a great victory. And in a like manner, when that Heterogeneous Mixture (whatewver it be) wherein we breath is commonly known by the name of Air and this Air wherein we live abounds, you say, with parts of such a nature; he tells you that, by air, he understands such an either as is among the stars, and that in this air there be no

such particles" (1).

Als wij van 'aktoren' spreken, bedoelen we in de regel mensen. Zo niet Bruno Latour: zijn (makro-)aktoren zijn zowel mensen als 'niet-mensen', zowel individuen als verschijnselen. Ook machines, bomen, bacteriën, kunnen middels hun woordvoerders 'weigeren' en 'instemmen' hun medewerking te verlenen aan het tot stand komen van een wetenschappelijk of technologies fenomeen, vindt Latour. Natuur en techniek moeten, net als mensen, gemobiliseerd worden in de wereld van de technowetenschappers. Het succes en falen van een uitvinding kan verklaard worden door de mate waarin het gelukt is zowel relevante medemensen als relevante technische of natuurlijke actoren van de werking van de vondst te overtuigen. *Science in Action* is een poging ons te overtuigen van het dynamiese en konstitutieve aspekt dat ook niet-mensen vormen voor het resultaat van technowetenschappelijk handelen. Eén van de middelen daartoe is de retoriese beweging waarmee Latour 'dingen' vermenselijkt.

Op het nivo van de wetenschapsanalyse volvoert Latour eenzelfde 'Hobbes-achtige' begripsverschuiving met concepten als Natuur, Techniek, Samenleving. Waar wetenschappers geneigd zijn die concepten ter verklaring van wetenschaps- en techniekontwikkeling aan te voeren, betoogt Latour dat ze er juist de uitkomst van zijn. Ze zijn het, door wetenschapsfilosofen gereificeerde, *resultaat* van wetenschappelijk handelen

1 S. Shapin en S. Schaffer: *Leviathan and the Air Pump*, MIT Press, 1985. Met 'Hobs' wordt Thomas Hobbes bedoeld, de filosoof die ook een belangrijke stem in het natuurwetenschappelijke debat van zijn tijd had.